

Белгібай Ж.Қ.*

т.ғ.к., доцент. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ – ҚАБЫЛБЕК САРЫМОЛДАЕВАвтор корреспондент: zhanar.belgibay.62@mail.ru

Түйін: Бұл мақалада көрнекті Алаш қайраткері Қабылбек Сарымолдаевтың қоғамдық-саяси қызметі талқыланады. Біз қазақ тарихындағы ұлы тұлғалардың тарихи орны мен рөлін және олардың ұлт үшін жасаған маңыздылығын көрсетіп, оны жаңа ұрпақ санасына сіңіруге міндеттіміз. XX ғасырдың бірінші ширегінде Қабылбек Сарымолдаев Түркістан облысындағы аштықпен күрес жөніндегі орталық комиссияның төрағасы Т.Рысқұловпен бірге жұмыс істеді, содан кейін біраз уақыт комиссияны басқарды. 1918-1919 жылдардағы ашаршылық кезінде ол жергілікті тұрғындардың қырғынына қарсы белсенділік танытты және жас балаларды аштық пен өлімнен құтқарды. Бұл мақалада Тлеукулов С.С., Тлеукулов Г.С., Надиров Р., Қойшыбаев Б., Жалмағамбетов Е.Х., Турсун Х.М. сияқты ғалымдардың еңбектерімен қатар, Алаш қайраткерлері Қабылбек Сарымолдаев, Оңтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік мұрағатының деректері негізінде өмір жолы туралы жаңа мәліметтер келтірілген.

Кілттік сөздер: Қабылбек Сарымолдаев, ұлт зиялылары, Алаш қайраткерлері, Кеңес өкіметі, мұрағат көздері.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Тарих толқынында» атты тарихи еңбегінде арда туған Алаш қайраткерлері туралы: «Ұлттық мүддеге қызмет етудің тарихи ұлы үлгілерін шын мәнінде көрсетіп берген әйгілі тарихи қайраткерлердің, мемлекет басқарушыларының тұтас легі біздің көз алдымызда. Олар қазақ мемлекеттігінің даму нысанасын жиырмасыншы ғасырдың бас кезеңінде-ақ көрсетіп берген болатын. ...Біз асқақ сезімге бөлене отырып, ұлтшыл әрекетшілдігімізге қатысты ғасыр басында Алаш қайраткерлері бастап берген жолнұсқалар ғасыр соңында жалғасын тапты деп айта аламыз»[1, 22 б.], – деп жазды. Осы жолдардың мәні мен мағынасына терең бойлай түссек, ұлт тарихының ұлы көші көркейе түсетініне кәміл сенеміз. Сондықтан қазақ тарихындағы ірі тұлғалардың тарихи орны мен олардың ұлт үшін жасаған еңбектерінің маңызын көрсетіп, жаңа буынның санасына сіңіру – біздің парызымыз болмақ.

Сталиндік тоталитарлық жүйенің тар қыспағында жүріп, өз елінің өркендеуі жолында аянбай еңбек еткен Алаш қайраткерлерінің игі істеріне баға беру болашақ жас ұрпақты рухани және саяси тұрғыдан тәрбиелеу үшін аса маңызды болмақ. Кеңестік биліктің ұлт зиялыларының есімдерін халқымыздың жадынан мәңгілік өшіруге ұмтылған әрекетінің салдарынан осы кезге дейін ғылыми тұрғыдан игерілмей келе жатқан тақырыптар да, тұлғалар да аз емес. Өткен ғасырдың басында ұлт үшін өлшеусіз қызмет жасаған, бірақ, өзінің тарихи бағасын әлі де болса ала алмай келе жатқан, күні бүгінге дейін есімі көмескі аталып келген осындай тұлғалардың бірі – Қабылбек Сарымолдаев. Оның өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін, жалпы тұлғасын танытуда С. Тілеуқұлов, Г. Тілеуқұлов, Р. Нәдіров, Б. Қойшыбаев, Е. Жалмағамбетов, Х.М. Тұрсын және т.б. зерттеушілердің еңбектерін атаған жөн. Түркістан облыстық мемлекеттік мұрағатының деректерінен Алаш зиялысы Қабылбек Сарымолдаевтың өмір жолынан мынадай мәліметтерді кездестіреміз: Қабылбек Сарымолдаев 1898 жылы Сырдария облысының Әулиеата уезі Құрағатан болысының 5-ші «Ұйтал» ауылында орта шаруа отбасында дүниеге келген. Оның әкесі Сарымолда өз ауылының абыройлы тұрғыны, өзінің білімін жетілдіре жүріп, оқытудың жаңа әдістерін меңгеріп ауыл балаларының сауатын ашуға мән беріп құрметке бөленген маман болды. Бала Қабылбек 1908-1914 жылдар аралығында Әулиеатадағы орыс-түзем мектебінде және Жоғары бастауыш училищесінде оқиды. Оқуға ынталы, қабілетті жас Қабылбек қысқа мерзім ішінде орыс және өз ана тілін терең

меңгергендігін байқатып үздік оқушы ретінде екі класты бір жылда бітіреді. Училищеде үздік оқумен қатар сабақтан тыс кезінде түрлі мекемелерде жұмыс істейді, төменгі сынып оқушыларының сауатын ашуға көмек көрсетеді. Нәтижесінде өзін-өзі қаржылай қамтамасыз ете жүріп 1914 жылы Әулиеатадағы жоғарғы бастауыш училищесін үздік бітіреді. Алайда жас Қабылбектің оқуын одан әрі жалғастыруына елдегі саяси-экономикалық жағдай теріс ықпал етеді. Өйткені, патшалық Ресейдің бірінші дүниежүзілік соғысқа қатысуы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ахуалын ауырлата түсті. Белгілі Алаш қайраткері А. Байтұрсыновтың 1913 жылдың өзінде ақ «қазақ ұлтының өмір сүруі проблемаға айналды» деген сөзі айқын көрсетеді. Әулиеата уезіндегі Құрағатан болысындағы орын алған соғысқа, қымбатшылыққа және жақындап келе жатқан ашаршылыққа қарсы наразылықтар жас Қабылбектің саяси жағынан шыңдалуына әсер етті.

1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі пісіп жетілген тұста Қабылбек Сарымолдаев пошта саласында қызмет етті. Қоғамда күрделі жағдайлар бұқаралық сипат ала бастаған кезде пошта қызметкерлерінің орны ерекше мәнге ие болды. Өйткені, 1916 жылғы 25-і маусымдағы патша жарлығынан Меркедегі пошта қызметкерлерінің алғаш хабардар болуы, Түркістан өлкесінен 500 мыңнан астам азамат алу көзделгені, әрине жас Қабылбектің наразылығын туындатқаны анық. Патша жарлығына қарсы Орта Азия және Қазақстан аумағын қамтыған көтеріліске Меркедегі халық көтерілісі де ұласып кетті. Жергілікті көтерілісшілер «Үйтал» ауылындағы қара жұмысқа шақырушылардың тізімін тартып алып жойды, борышқорлық және салық хаттарын өртеп жіберді, болыс басқармаларын талқандады, патша әскерлерімен қақтығысқа түсті. Меркі аумағындағы халық көтерілісін Құрақты болысының бұрынғы болысы Ақкөз Қосанов басшылық жасайды. Алайда генерал-губернатордың бұйрығымен орыс жазалау отрядтары Әулиеата уезіндегі көтерілісті басып жаншыды.

1917 жылы Әулиеата мен Меркіде «Қазақ жастарының революцияшыл одағы» құрылды. Аталған саяси ұйымның мүшесі ретінде Қабылбек Сарымолдаев жергілікті жерде демократиялық күштерді топтастыру ісіне белсене араласты. Болыс басқармашыларынан олардың реквизициялау және мобилизациялау кезінде тартып алынған мал-мүлкін, жерін жергілікті тұрғындарға қайтарып беруді талап етті. Ал, 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін Кеңес өкіметін орнату жолында белсенділік танытады. Меркідегі уездік Кеңесін құруда ереше көзге түседі. 1917 жылдың желтоқсан айының бірінде Әулиеата уездік әкімат билігінің Кеңестерге көшкені туралы өкім шығарылады. Нәтижесінде Әулиеата уезінен Түркістан өлке сиезіне Қабылбек Сарымолдаев сайланды. Сондай-ақ, өлкелік VI-VII сиездерінде (1918, 1919 жж.) Түркістан Орталық атқару комитетінің мүшесі болып сайланады. Осы жылдың 30 шілде күні Түркістан Орталық Атқару комитетінің шешімі бойынша Сырдария облыстық комитетіне Қ. Сарымолдаев тағайындалды. 1919 жылы Әулиеата уездік атқару комитетінің төрағасы болып сайланды. Осы жылы 27 қыркүйекте өткен Әулиеата уезі мұсылман коммунистерінің 1-съезінде уездік партия комитетінің хатшылығына ұсынылды. 1920 – 23 жылы Орынборда Қазақ АКСР Ішкі істер халық комиссарының орынбасары, Алматы облыстық революциялық-әскери комитеттің төрағасы, 1923 – 25 жылы [Ташкент](#) облысы атқару комитетінің төрағасы, Хорезм Республикасы Халық Комиссарлары Кеңесі төрағасының орынбасары және Жұмысшы-шаруа инспекциясының төрағасы, Ташкентте Қазақ АКСР сауда өкілдігі басқармасының бастығы.

1925 – 33 жылы Қазақ АКСР халық шаруашылығы Орталық Кеңесі Президиумының мүшесі, оның төрағасы, Жоспарлау комиссиясының төрағасы, Егіншілік халық комиссары. 1933 – 37 жылы [Шығыс Қазақстан облысы](#) атқару комитетінің, [Торғай ауданы](#), атқару комитетінің төрағасы, Қазақ АКСР Тамақ өнеркәсібі халық комиссарының орынбасары. 1938 жылы «халық жауы», «жапон империалистерінің тыңшысы» деген айыппен кеңестік қуғын-сүргінге ұшырап, ОГПУ «үштігінің» шешіміне сәйкес ату жазасына кесілді. Белгілі тарихшы, профессор Мәмбет Қойгелді: «Халық жауы» болып

ұсталған қазақ зиялыларының ішінде тергеу материалдары ең көбі осы Қабылбек Сарымолдаевтың ісі. Бірақ тергеу материалдары толық емес. Жойылған. Неге жойылған? Бұл істің мән-жайын біле алмаудамыз. Жалпы қазақ зиялыларының репрессияға ұшырағаны жөніндегі материалдар зерттеушілерге берілуі тиіс. Өкінішке орай, осыған қол жеткізе алмай келеміз... Осы Қ.Сарымолдаевтың мына Өзбекстан жағында қызметте болғанын растайтын материалдар зерттеушілер үшін қол жетімді емес. Осы екі кітапта да сол жақтағы атқарған қызметтері туралы мәліметтер жетіспей тұрғанын байқауға болады, Дегенмен авторлардың ізденісі, архивтік құжаттардың негізінде әзірше беймәлім мәліметтерге сүйене отырып тәп-тәуір еңбекті жарыққа шығарғаны құптарлық» - деп атап көрсетті[7]. Бүкіл саналы ғұмырын Түркістан және Қазақ өлкесінің жарқын болашағына арнап, айтулы еңбек сіңірген қайраткер өзге де алаш зиялылары секілді «халық жауы» деген жаламен 1937 жылы тамызда тұтқындалып, жазықсыз ату жазасына кесілген. 1938 жылғы 25 ақпанда Асфендияров, Қазақ Республикасының белді қайраткерлері Сейітқали Меңдешов, Ұзақбай Құлымбетов, Темірбек Жүргенов, Жанайдар Садуақасов, Ғабдұлхакім Бөкейханов, Шәкір Дивеев, Сүлеймен Есқараев, Тел Жаманмұрынов, Құдайберген Жұбанов, Измұқан Құрамысов, **Қабылбек Сарымолдаев**, Сәкен Сейфуллин, Қайсар Тәштитов, Ғаббас Тоғжанов бар, барлығы 39 қайраткер атылған болып шықты. Кейіннен Қабылбек Сарымолдаев 1957 жылы қарашада ақталды. Өз елін шексіз сүйіп, халқына қалтқысыз қызмет еткен Алаш қайраткерлерінің бірі— Қабылбек Сарымолдаев сынды тұлғалар өскелең ұрпақ жадынан ұмытылмақ емес.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Тарих толқынында».- Алматы: Атамұра. 1999. – 298 б.
2. ОҚОММ. Қ.Сарымолдаев Қор 1170, тізбе №16, бума №1с. № ба.
3. Тұрсұн Х.М. Түркістан ұлттық элитасының қалыптасуы мен қызметінің тарихы (1900-1924 жж.) Тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. автореф. – А., 2007.
4. Тұрсын Х.М. Түркістан ұлт-азаттық қозғалысы және Түркістан мұхтарыяты (тарихи, саяси және ұлттық аспектілері) – Алматы: «Нұрлы әлем», 2006. – 23 б.
5. Жизнь и деятельность представителей казахской интеллигенции в Туркестане. Сборник документов и материалов. Часть I. – Шымкент, 2004.- С. 111-112.
6. Құдайбергенова А.И. Қазақстандағы ХХ ғасыр басындағы ашаршылықтар жайлы <http://e-history.kz/>
7. Қабылбек Сарымолдаев- жаңашыл реформатор <http://www.kaznpu.kz/>

Аннотация: В данной статье исследуется общественно-политическая деятельность видного деятеля Алаш Кабылбека Сарымолдаева. Мы обязаны показать историческое место и роль великих деятелей казахской истории и важность их работы для нации и привить ее в сознании нового поколения. В первой четверти 20-го века Кабылбек Сарымолдаев работал с Т. Рыскуловым, председателем центральной комиссии по борьбе с голодом в Туркестанском регионе, а затем некоторое время возглавлял комиссию. Во время голода 1918-1919 годов он покорно проявлял активность в борьбе с резней местных жителей, и спас маленьких детей от голода и смерти, такие действия уточняются архивными данными. В данной статье, наряду с трудами таких исследователей как Тлеукулов С. С., Тлеукулов Г. С., Надиров Р., Койшыбаев Б., Жалмагамбетов Е.Х., Турсун Х. М., приводятся новые сведения о жизненном пути одного из деятелей Алаш Кабылбека Сарымолдаева, основанные на данные Государственного архива Южно-Казахстанской области.

Ключевые слова: Кабылбек Сарымолдаев, национальная интеллигенция, Алаш, личность, советская власть, архивные источники.

Abstract: This article examines the socio-political activities of a prominent figure Alash Kabylbek Sarymoldaev. We are obliged to show the historical place and role of the great figures

of Kazakh history and the importance of their work for the nation and to instill it in the consciousness of a new generation. This article examines the socio-political activities of a prominent figure Alash Kabyrbek Sarymoldaev. We are obliged to show the historical place and role of the great figures of Kazakh history and the importance of their work for the nation and instill it in the minds of a new generation. This article explores the socio-political activities of the prominent figure Alash Kabyrbek Sarymoldaeva. We are obliged to show the historical place and role of the great figures of Kazakh history and the importance of their work for the nation and to instill it in the consciousness of a new generation.

Keywords: Kabyrbek Sarymoldaev, national intelligentsia, Alash, personality, Soviet power, archival sources.